

VÉGH FERENC

Zrínyi VII. Miklós részvétele a harmincéves háborúban (1642–1644)*

Nicholas VII. Zrínyi's Participation in the Thirty Years' War (1642–1644)

The estates of the Hungarian-Croatian Kingdom, as it is well known, took an active role in the struggles of the 'Thirty Years' War (1618–1648) on the Habsburg dynasty's side. At the request of the monarch, many aristocrats and wealthy noblemen, who had been trained in the so-called small wars (German *Kleinkriege*) practised along the Ottoman border, raised especially light cavalry units and conducted them to the territory of the Holy Roman Empire. Nicholas VII. Zrínyi/Zrinski (1620–1664) the Croatian-Slavonian ban-to-be (1647–1664) himself recruited cavalry companies in three successive years (1642–1644), at the head of which he fought in Bohemia and Moravia against the Swedes as well as in Upper Hungary against the troops of George I. Rákóczi, the Prince of Transylvania (1630–1648). Moreover, he was appointed as the supreme commander of the Croatian-type cavalry two times. The present gap-filling paper primarily aims to clear the chronology of Zrínyi's field operations in these years. It also reveals his probable motives, the characteristics of the negotiations with the imperial high command as well as the gathering of the troops. The case study will enable us to draw conclusions about the military entrepreneurship of this kind, giving an impetus to the research of this neglected field of early modern military history.

-----
* Jelen tanulmány a Horvát Tudományos Alap (HZZ) által támogatott „*Vojnički život i slike ratnika u hrvatskom pograničju od 16. stoljeća do 1918.*” (MLWICB 3675) projekt keretében készült.

Az eddigi kutatásokról

A harmincéves háború (1618–1648) közismerten a kora újkori Európa legmeghatározóbb fegyveres konfliktusa volt, nem csak időtartamát, hanem intenzitását és hosszabb távú hatásait tekintve is.¹ A Habsburg-ház addigi európai hegemoniájának megtöréséért (is) vívott, összetett konfliktusból természetesen a dinasztia uralma alatt álló Magyar–Horvát Királyság sem maradhatott ki. A háborúba a protestáns hatalmak oldalán beavatkozó Bethlen Gábor (1613–1629) és I. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1630–1648) ellenében a magyar–horvát rendek döntően lojálisak maradtak az uralkodóházhoz és fegyveresen szálltak szembe az erdélyi fejedelmek haderejével.² A Magyarország területén zajló polgárháború mellett magyar és horvát katonák jelentős számban vállaltak szolgálatot a Német-római Birodalom területére vezényelt alakulatokban is, bár ez a tény a legújabb időkig kevés figyelmet kapott a magyar historiográfiában.³ A horvát történetírás ellenben már a kezdetektől kiemelt figyelmet fordított a kérdésnek.⁴ Olyannyira, hogy a Habsburg-ház melletti, külhoni szerepvállalás napjainkra a horvát nemzeti identitás elemévé vált.⁵

A Katolikus Liga haderejében, a császári hadakban vagy a Spanyol Korona szolgálatában álló magyar–horvát fegyveresek éves létszáma – az újabb kutatások fényében – összességében megközelíthette a tízezer főt.⁶ Az oszmánokkal folytatott határ menti küzdelmekben („kis háború”, németül *Kleinkriege*) gyakorlatot szerzett fegyveresek többnyire 500 fős ezredekben (*Regiment*), könnyűlovasként vettek részt a harcokban.⁷ Szükséghelyzetekben előfordult, hogy végvári katonákat az országhatárokon kívül is bevetettek.⁸ Megjegyzendő, hogy magyar és horvát katonák egyéenként is elszegődhettek zömében más (német, lengyel stb.) többségi etnikumú alakulatokba is, ám róluk kevés ismerettel rendelkezünk.⁹ A nyugati hadszíntéren alkalmazott egységek toborzásával jellemzően az egyes

1 További irodalommal, a teljesség igénye nélkül újabban Münkler 2018; Wilson 2010.

2 Pálffy 2020. 75–94.

3 Újabban Monostori 2019. 157–174.; Czigány 2004. 79–85.; Várkonyi 1992. 149–151.; Ballagi 1882.

4 Kismonográfikus jelleggel Bauer 1943; illetve Kukuljević 1875. 1–47.

5 Mutatja ezt a 2018 tavaszán – a háború kitörésének 400. évfordulóján – „*Chronicles of Mercenaries. Legends and Stereotypes*” címmel, a Horvát Állami Levéltár, a Horvát Történettudományi Intézet és a Horvát Történeti Múzeum közös szervezésében Zágrábban megrendezett, nagy sikerű nemzetközi konferencia és az ahhoz kapcsolódó kiállítások.

6 Czigány 2004. 85.

7 Czigány 2004. 81–82.

8 ÖStA FKKA AHK HFU R. Nr. 166. 1642. Juli fol. 208., 217., September fol. 91–114.

9 Czigány 2004. 83.

végvidékeket irányító vagy ott tisztséget viselő arisztokratákat és tehetősebb köznemeseket bízták meg, akik nemcsak katonai tapasztalatokkal és kellő tekintéllyel, hanem a szükséges anyagi háttérrel is rendelkeztek. Alap kutatások hiányában sajnos mind a mai napig nem készült megbízható összesítés a toborzással megbízott személyekről, a hadállítások időpontjáról és a felfogadott katonaság létszámáról.¹⁰ Mint azt Zrínyi VII. Miklós (1620–1664) példáján az alábbiakban látni fogjuk, a magyar–horvát egységeket felállító ezredek (*Oberst/Obrist*) személyére vonatkozó szakirodalmi adatok hiányosak és pontatlanságokkal terheltek. Nem ritkán a zászlók alá állt fegyveresek etnikai hovatartozása is bizonytalan. A „horvát” elnevezés ugyanis nem feltétlenül a katonák nemzetiségére utalt, hanem az ezen alakulatok mintájára felállított egyéb (magyar, lengyel, kozák stb.) könnyűlovas egységek megjelölésére is szolgált.¹¹ Etnikailag homogén egységek kiállítása a korabeli hadkiegészítési gyakorlat miatt eleve megoldhatatlan lett volna, de erre a hadvezetés láthatólag más csapatnemeknél sem törekedett.

Zrínyi Miklós egy későbbi beadványában maga említi, hogy a nagy háború folyamán III. Ferdinánd (1637–1657) szolgálatában három lovasezredet állított fel saját költségén, és ezek élén három alkalommal is személyesen vonult hadba, az éveket azonban sajnos nem jelölte meg.¹² Célirányos kutatások hiányában a szakirodalomban napjainkig eltérő időpontok szerepelnek; a hadba szállások időpontjai az 1642 és 1646 közötti öt éves perióduson belül szóródnak.¹³ Az újabb feldolgozások ráadásul nem három, hanem mindössze két Zrínyi-„hadjáratról” tudnak.¹⁴ Ennek magyarázata – a kutatások említett hiánya mellett – a forrásadottságokban keresendő. A Habsburg Monarchia hadügyeit irányító Udvari Haditanács iratállományának zömét ugyanis a 18. század vége táján kiselejtezték, emiatt napjainkban szinte kizárólag a beérkező és kimenő iratokról készített néhány soros iktatókönyvi bejegyzésekre hagyatkozhatunk.¹⁵ Ezek szűkszavúsága és ellentmondásossága mellett további problémát jelent, hogy Zrínyi Miklóst és a szolgálatra ugyancsak ajánlkozó öccsét, Pétert (1621–1671) rendszerint csak vezetéknévükkel jelölik a protokollumokban, ami félrevezető lehet. A kérdéses évközből ráadásul Zrínyi Miklós levelezése erősen hiányos, a fennmaradt levelek zöme pedig datálatlan.¹⁶ Emiatt más bécsi kormányzervek, mindenekelőtt az Udvari Kamara és a Magyar Udvari Kancellária iratanyagának feltárása és a szórványadatok aprólékos

¹⁰ A legteljesebb áttekintés: Czigány 2004. 80–81. Továbbra is alapvető: Wrede 1901. 749–784.

¹¹ Ballagi 1882. 45–66.

¹² Takáts 1927. 194.

¹³ Kelenik 2016. 118–127.; Nagy 2003. 10–21.; Klaniczay 1964. 46–51.; Széchy 1896. 105–123.; Kukuljević 1875. 43.; Bauer 1943. 29–32.

¹⁴ Czigány 2004. 81–82.; Stanić 2018. 50.

¹⁵ Pálffy 2006. 538–559.

¹⁶ ZMÖM 2003. 479–494.

összegyűjtése megkerülhetetlennek bizonyult. Ezek feldolgozása révén viszont immáron nem csak a politikus, katona és költő-író Zrínyi hadfogadásainak kronológiája vázolható fel nagy biztonsággal, hanem azok általános jellemzői is megragadhatóvá válnak. Az alábbiakban ezen friss kutatásainkat foglaljuk tehát össze.

Zrínyi az európai háború 1642–1644. évi hadakozásaiban

Szükségképpen felmerül a kérdés, hogy Zrínyi Miklós voltaképpen miért vállalkozott az oszmán portyáktól veszélyeztetett birtokaitól távol, a Német-római Birodalom területén való hadakozásra, különösen, hogy az első két évben katonaságát saját költségen toboroztatta. A mértékadó feldolgozások – a horvát–magyar főúr valóban kivételes karrierje fényében – többnyire távlatos politikai előnyök szerzését (is) vélelmezték hadivállalkozásai háttérében.¹⁷ Egyesek e mögött nem pusztán személyes ambíciókat, hanem politikai programot is sejtettek.¹⁸ Széchy Károly, Zrínyi első monográfusa a romantikus történetírás szellemében a hadakozását a fiatal főúr tette készségével és becsvágyával, illetve a családi tradícióval magyarázta.¹⁹ Apja, V. György (1599–1626) ugyanis 1621-ben és 1626-ban lovaszredek élén maga is részt vett a harmincéves háború küzdelmeiben, belföldön és a birodalmi hadszíntéren is.²⁰ Klaniczay Tibor, a marxista történelemszemlélet jegyében a bécsi udvar irányából érkező nyomást hangsúlyozta, véleménye szerint Zrínyi voltaképpen kényszerből szállt táborba.²¹ Zrínyi hadtudományi és hadírói munkássága tükrében többen inkább a személyes katonai tapasztalatszerzés gyakorlati jelentőségét és fontosságát emelték ki.²² A legújabb összegzés ezzel szemben a hadi vállalkozások kézzelfogható anyagi előnyeire hívta fel a figyelmet, bár Zrínyi esetében – források hiányában – csak analógiákra támaszkodhatunk. Mint az közismert, az alakulat tulajdonosaként és parancsnokaként az ezredest bizonyos előjogok illették meg, amelyek révén lehetősége nyílt a haszonszerzésre és a nyereszkesedésre. Példának okáért jogot formálhatott a zsákmány adott hányadára, illetve ezen felül annak felvásárlására, de a katonák járandóságainak kezelése és felszerelésük is manipulációkra adott lehetőséget.²³ A húszas évei elején járó, korán árvaságra jutott főrendet mindezen szempontok minden bizonnyal egyszerre és elválaszthatatlanul, bár eltérő hangsúllyal ösztönözhatték a részvételre.

17 Pálffy 2014. 873.; Tusor 1996. 715.

18 Nagy 2003. 21.

19 Széchy 1896. 102.

20 Wrede 1901. 752–755.; Ballagi 1882. 113–163.

21 Klaniczay 1964. 46–51.

22 Hausner 2013. 114., 130.

23 Kelenik 2016. 118–122.

1642 tavaszán a svéd haderő az új energikus főparancsnok, Lennart Torstenson vezetésével a semleges Brandenburgon át betört Sziléziába, majd onnan Morvaországba vezette seregét.²⁴ Ezzel a Cseh Korona országai, amelyek korábban a hátország szerepét töltötték be, most már maguk is hadszíntérré váltak, ami döntő fordulatot eredményezett a háború menetében.²⁵ Zrínyi Miklós első katonai szerepvállalására ekkor, a svéd fenyegetés légkörében került sor, bár már korábban, 1639-ben is a hadfogadással megbízható magyar főurak egyikeként számoltak vele.²⁶ Tényszerűen legkevesebbet sajnós éppen Zrínyi ezen első, 1642. évi táborba szállásáról tudunk, amikor is mintegy 500, saját költségén kiállított könnyűlovassal vonult a Német-római Birodalomba.²⁷ Annyi bizonyos, hogy március folyamán már tárgyalásokat folytatott az Udvari Haditanácscsal ez ügyben.²⁸ Szinte napra pontosan tudjuk viszont a hadszínterre indulásának időpontját: szeptember 1-jén ugyanis még Csáktornyan állított ki birtokainak prefektusa, Ivanovich Tamás részére egy bizonyoslevelet a neki juttatott szőlőingatlanról, másnap viszont már a stájerországi Radkersburgnál (régii magyarsággal Regedénél) kelt át hadával a Murán.²⁹ Október 12. előtt a csehországi haddal együtt a Habsburg haderő fővezérletével megbízott Lipót Vilmos főherceg, III. Ferdinánd fivére mellé rendelték.³⁰ Azt jelenleg pontosan nem tudjuk, hogy Zrínyi hol teljesített szolgálatot, de decemberben már Alsó-Ausztriában állomásozott az alakulata, feloszlására várva.³¹

Az 1643. évi hadműveletekhez már év elején megkezdődött a hadfogadás: Zrínyi horvát katonáit január 29-én utasították engedelmességre parancsnokuk iránt (*Gehorsambrief*).³² Felszerelésük biztosítására Zrínyi januárban az Udvari Kamarától a légrádi (és muraközi) kapitányként járó fizetésének terhére 1000 magyar forint és némi posztó kiutalását kérelmezte.³³ Jóllehet a Zrínyi részére kiállított toborzópatens sajnós nem maradt fenn, a félezer, ezúttal is saját költségén felfogadott lovas zöme ez esetben horvát lehetett. Erre abból is következtethetünk, hogy Zrínyi a szlavón–petrinjai végvidék kaproncai, ivanicsi és körösi várkörzeteinek főkapitányait (*Oberst*) az Udvari Haditanácson keresztül arra utasította, hogy

²⁴ Dudík 1879. 35–36.

²⁵ Münkler 2018. 758–788.

²⁶ Jedlicska 1910. 225.

²⁷ ÖStA FHKA AHK HFU R. Nr. 167. Jänner fol. 99., 102.

²⁸ ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 286. (1642) fol. 332.

²⁹ Kiss 1997. 95–96.; ZMÖM 2003. 484.

³⁰ MNL OL P 1314 A herceg Batthyány család levéltára. Missiles. No. 45001. Szvasztics István Batthyány Ádámmhoz. Proßnitz, 1642. október 12.

³¹ ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 286. (1642) fol. 808.

³² „unnser Kriegsvolckh zue Roß Croatischer Nation” – ÖStA KA ZSt. Bestellungen Karton 9. No. 1371.

³³ ÖStA FHKA AHK HFU R. Nr. 167. 1643 Jänner fol. 99., 102. A légrádi és muraközi kettős kapitányág kialakulására és intézményére bővebben l. Végh 2017. 220–227.

ne akadályozzák a toborzást.³⁴ A korai (év eleji) hadfogadás magyarázata, hogy Zrínyi már az előző év szeptemberében tárgyalásokat folytatott erről, tehát az alakulat felállításáról már ekkor döntés született.³⁵ Jóllehet Zrínyi a stájerországi Pettau (ma Ptuj, SLO) és Radkersburg környékén kérte az alakulat számára gyülekezőhely kijelölését, februárban végül Sopron, Moson és Vas megyéket jelölték ki számukra, nyilván amiatt, hogy ne a stájer, hanem inkább a magyar területeket terhelje azok táboroztatásával és ellátásával.³⁶ Utóbbiban egy századot helyeztek el, de valószínűleg a két másiknak is ennyi katonát kellett befogadnia három hétre, akik innen már egyenesen a hadszíntérre tartoztak vonulni.³⁷ Vas megye és a Sopron megyei Kismarton az előző évi túlkapásokra hivatkozva mentességet kért a teherviselés alól.³⁸ Ezt ugyan nem kapták meg, viszont Zrínyit utasították arra, hogy a tavalyinál nagyobb fegyelmet tartson az emberei között, amiből következőleg ezrede 1642 nyarán–őszén is itt gyülekezhetett.³⁹ 1643 májusában azonban még mindig csak 300 katona volt együtt, de valószínűleg később sem érte el az alakulat létszáma a tervezett 500 főt, ami miatt Zrínyi mentegetőzni is kényszerült a bécsi hadvezetésnél.⁴⁰ Zrínyi katonái élén azután szeptemberben a Morva határ mentén, Szakolcán (ma Skalica, SK) állomásozott, ahol maga az uralkodó is megsemmisítette az alakulatot, illetve a svédek ellen bevetni tervezett, ám kínos lassúsággal gyülekező nemesi felkelést is.⁴¹ Zrínyi Miklós katonái az ősz folyamán ezúttal is valószínűleg a Cseh Korona országainak területén működtek, elsősorban a svédek ellen biztosítva a Habsburgok birtokolta területeket. Novemberben Zrínyi engedélyt kapott, hogy a császári udvarba utazzon, míg alakulatának katonái december folyamán ezúttal is Alsó-Ausztriában várták elbocsátásukat.⁴²

Zrínyi 1644. évi hadba vonulása több tekintetben is eltért a korábbi évektől. Ezúttal ugyanis nem Cseh- és Morvaországban a svédek, hanem a velük szövetséges I. Rákóczi György erdélyi fejedelem ellen, Felső-Magyarországon kellett hadakoznia. Alakulata felállításának költségét pedig az uralkodó vállalta és nem a sajátjából kellett arra áldoznia. Zrínyi július 9-én kapott utasítást 500 „horvát és szlavón” lovas felfogadására, bár már január óta folyamatosan egyeztetett a bécsi

-----
³⁴ ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 288. (1643) fol. 279.

³⁵ ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 288. (1643) fol. 676.

³⁶ ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 288. (1643) fol. 218.; Reg. Bd. 289. 238.

³⁷ Ráth 1861. 175.

³⁸ ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 288. (1643) fol. 478.

³⁹ ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 288. (1643) fol. 319–320.

⁴⁰ ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Reg. Bd. 289. (1643) fol. 336.

⁴¹ „Appropinquans Szakolczam apparatu ac ordine honorifico, ipse ante alios ostro auroque refulgens, evaginato acinace inspectantem Caesarem Alemannicis ac Pannonicis stipatum turmis praetergreditur obsequioque veneratur.” – Ráttkay 1652. 240.; ZMÖM 2003. 682–683.; Iványi 1943. 307–308.

⁴² ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Reg. Bd. 289. (1643) fol. 466.

udvarral a hadállítás feltételeiről.⁴³ Zrínyi ezredének a kapituláció értelmében karácsonyig kellett Rákóczi ellen harcolnia. Fenntartásukra 10 000 tallért tartoztak számukra kiutalni, ennek felét azonnal, másik részét pedig két héttel később vette volna fel Zrínyi mint ezredtulajdonos.⁴⁴ Az alakulatot egy hónapon belül volt kötelező felállítani, a felfogadott katonáknak pedig ezúttal is Nyugat-Magyarországon, Kőszeg és Sopron környékén kellett gyülekezniük.⁴⁵ Augusztus végén Zrínyi újabb 500 lovas felfogadására kapott engedélyt az uralkodótól, ám ő ennek lebonyolítását Paraminszky János ezredesre hagyta, akinek a toborzópenzt is átadta.⁴⁶ Zrínyi ugyanis ekkor csatlakozott az alakulatához, és indult velük Nagyszombaton (ma Trnava, SK) keresztül a Felföldre.⁴⁷ Paraminszky katonái még nyilván nem tartottak vele, magánhaderejének 150 katonája viszont igen, akiknek a megállapodás értelmében ugyanúgy szállás és ellátás járt.⁴⁸ Hans Christoph von Puchheim altábornagy és egyúttal komáromi főkapitány október 4-én Tiszapalkonyánál az Ibrányi Mihály vezette hadak felett aratott győzelmének Zrínyi is részese volt.⁴⁹ Már az előzetes csatározások során szétvert egy 250 fős lovas alakulatot, illetve Földváry Miklós és Barkóczy László ezredesekkel együtt részt vett a menekülő erdélyi csapatok üldözésében is.⁵⁰ Mindez azért figyelemreméltó, mert Rákóczi-ellenes katonai tevékenységéről a magyar történetírás és Zrínyi-kutatás ez ideig szinte teljesen megfeledkezett. A felső-magyarországi hadszíntérről a hadműveletek lezárultával hazatérő Zrínyi december 23-án Nagyszombatban időzött, így vélhetően az óév utolsó vagy az új esztendő első napjaiban érhetett Csáktornyára.⁵¹ Nem élt tehát azzal a megállapodással is rögzített lehetőséggel, hogy sebesülés esetén vagy más nyomós indokkal magánkatonaságával akár hamarabb is hazatérhet.⁵²

Zrínyi 1645-ben személyesen már nem vett részt a további küzdelmekben. Döntése azért tűnhet némileg meglepőnek, mivel az svédek alsó-ausztriai betörése és a bécsi császárváros közvetlen fenyegetettsége miatt ekkor a Habsburg Mo-

43 „quingentos equites Croaticae et Sclavonicae militiae” – ÖStA KA ZSt. AFA Karton 117. 1644–7–7.

44 ÖStA KA ZSt. AFA Karton 117. 1644–7–7.

45 ÖStA KA ZSt. AFA Karton 117. 1644–7–7.; Bátorfi 1877. 123–124.

46 ZMÖM 2003. 491–492.; MNL OL MKL A 14 Insinuata Consilii Bellici. No. 1185.

47 Ittész 1996. 52–62.

48 ÖStA KA ZSt. AFA Karton 117. 1644–7–7.

49 „Ipsé Zrinius hostilis sanguinis anhelus, iamque ex Duce miles effectus, duas manu sua trucidat, ac tertio hostile vexillum signifero eripit, ipsi demum Gecio (ti. Johann von Götz tábornagnak) caesarianarum legionum preafecto spectandum exhibet.” – Ráttkay 1652. 240. A Zrínyi testvérekkel, különösen Péterrel szemben nyilvánvalóan elfogult munka keletkezésének körülményeire és nagy ívű koncepciójára l. Bene 2000.

50 ÖStA KA ZSt. AFA Karton 118. 1644–10–7½, 1644–13–1½

51 Szilágyi 1885. 152.

52 ÖStA KA ZSt. AFA Karton 117. 1644–7–7.

narchia a háború alatti talán legválságosabb hónapjait élte.⁵³ Sőt, ekkor az erdélyi fejedelemmel is tovább folyt a küzdelem, valószínűleg éppen ezzel magyarázható, hogy Zrínyi 1000 fős alakulatát 1644 végén nem oszlatták fel. Az továbbra is a hadszíntéren maradt, bár sorsáról csak kevés információval rendelkezünk. Minden bizonnyal az egység kiegészítésére kezdhetett Zrínyi 1645 tavaszán toborzásba, de ennek megvalósulásáról nem rendelkezünk adatokkal.⁵⁴ Az év augusztusában az alakulat tisztjei fizetlenségükről panaszkodtak Zrínyinek mint ezredtulajdonosuknak.⁵⁵ Tudjuk azt is, hogy a következő év nyarától az ezred az uralkodó testőrségeként szolgált a pozsonyi (ma Bratislava, SK) országgyűlés idejére, a katonák elhelyezését ez alatt a kőszegi uradalomban kellett megoldani.⁵⁶ Néhány hónappal korábban, 1646. január 26-án Zrínyi Miklóst az uralkodó a császári haderő főstrázsamesterének (*Generalfeldwachtmeister*) – későbbi elnevezéssel élve vezérőrnagyának – nevezte ki, amivel nyilván addigi érdemeit jutalmazta.⁵⁷ A tisztség viselőjének alapvetően a tábori hírszerzést és kémelhárítást kellett megszerveznie, de ő ügyelt a tábor rendjére és egyéb feladatok is hárultak rá.⁵⁸ Minthogy azonban Zrínyi ekkor személyesen már nem vett részt a harccselekményekben, nyilvánvaló, hogy a tisztség nem jelentett tényleges beosztást. A pozíció elnyerését új megvilágításba helyezi, hogy Zrínyi eredendően a magasabb altábornagyi (*Feldmarschall-leutnant*) rangot kérte magának!⁵⁹ Alakulatának sorsa 1647 áprilisában érhetett véget, amikor Zrínyi Miklós öccse, Péter 12 lovasszázad vezényletére kapott utasítást. Ebből hat századot saját költségén kellett felfogadnia, négyet az uralkodó állított ki, illetve utóbbiakhoz rendelték Miklós két századát is.⁶⁰

A katonatoborzás feltételei és motivációi

Mindegyik hadállítást az Udvari Haditanács és Zrínyi Miklós között zajló, több hónapos intenzív alkufolyamat előzött meg, ennek részleteiről azonban keveset tudunk. Egyedül az 1644. évi hadjárat esetében ismerjük Zrínyi előzetes feltételeit, ám sajnos ez esetben is csak töredékesen. Kérelmezte, hogy foglalják bele az

53 Czigány 2000. 303.

54 MNL OL P 1314 A herceg Batthyány család levéltára. Missiles. No. 30947. Matthias Menna Zrínyi Miklóshoz. Bécs, 1645. március 4.

55 ZMÖM 2003. 498–499.

56 MNL OL MKL A 14 Insinuata Consilii Bellici. No. 128.; ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Reg. Bd. 295. (1646) fol. 144.

57 ÖStA KA ZSt. Bestellungen Karton 9. No. 1293. Idézi Pálffy 2007. 53.; l. még Ráttkay 1652. 242.

58 Kelenik 2016. 126.

59 ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 294. (1646) fol. 16–17.

60 MNL OL MKL A 14 Insinuata Consilii Bellici. No. 135.

egyezségbe, miszerint őt és a vele hadba vonulókat az uralkodó előnyben fogja részesíteni az elkobzott birtokok eladományozásánál. A korabeli gyakorlatnak megfelelően perhalasztást is kért a résztvevőknek a hadakozás idejére, kiterjesztve azt Zrínyi Péterre is, aki távollétében a Muraközt oltalmazta az oszmánoktól.⁶¹ Megemlítendő, hogy a tavasszal Bécsben zajló egyeztetések során a betegeskedő Zrínyi Miklóst öccse képviselte, így az utóbbi kikötés talán az ő kérésére fogalmazódhatott meg.⁶² Az Udvari Haditanács iktatókönyveinek bejegyzéseiből kitűnik, hogy az 1643. évi egyeztetések során Zrínyi ragaszkodott a horvát és magyar alakulatok feletti parancsnokság elnyeréséhez, amelyet minden évben újonnan ítéltek oda az alkalmasnak tartott személynek.⁶³ Erre a főúr állítása szerint még az előző év folyamán Lipót Vilmos főherceg tett neki ígéretet, aminek hitelt adhat, hogy Zrínyi – mint láttuk – 1642 őszén a főherceg mellett hadakozott.⁶⁴ Erről a haditanácsosok nem rendelkeztek előzetes információval, de az is bonyolította a kérdést, hogy a november 2-i breitenfeldi vereség után Lipót Vilmos lemondott a főparancsnokságról. Utódja a császári hadakat már korábban is irányító Matthias Gallas lett.⁶⁵ Zrínyi végül is megkapta a vágyott tisztséget, akárcsak a rákövetkező, 1644. évben, amit ebből kifolyólag szinte bizonyosan a tárgyalások előfeltételéül szabott.⁶⁶ Zrínyi azért is ragaszkodhatott a tisztséghez, mivel azt 1626 áprilisától apja, György is viselte.⁶⁷ A családi tradíció erejét mutatja, hogy 1647-ben Zrínyi Péter is az Udvari Haditanácshoz folyamodott a kinevezése érdekében.⁶⁸ Jelenleg azonban nem bizonyítható kétséget kizáróan, hogy azt valóban el is nyerte, jóllehet a titulátúrájában alkalmanként ezt a tisztséget is szerepeltette.⁶⁹

Zrínyi Miklós Lipót Vilmostól kapott ígéretet arra vonatkozóan is, hogy félezer horvát lovasa mellé öt század németet is toborozhat, ám ennek sem 1643-

61 ZMÖM 2003. 490.

62 ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 290. (1644) fol. 222., Reg. Bd. 291. (1644) fol. 217.

63 A tisztséget legtovább Lodovico Hector Isolano töltötte be 1632 és 1640 között. Weise 2019. 29.

64 MNL OL P 1314 A herceg Batthyány család levéltára. Missiles. No. 45001. Szvasztics István Batthyány Ádámmhoz. Proßnitz, 1642. október 12.

65 Hengerer 2013. 220–221.

66 „Obrister Commendant über all Kriegsvolckh zu Roß Croatischer Nation” – ÖStA KA ZSt. Bestellungen. Karton 9. 1200., 1371. „generalatus supra equitatum levioris armaturae [...] tam super Hungaros quam Croatos et reliquos illius generis militiae” – ÖStA KA ZSt. AFA Karton 117. 1644-7-7., L. még ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 288. (1643) fol. 180., Reg. Bd. 289. (1643) fol. 27., Reg. Bd. 291. (1644) fol. 304.; „militiaequae nostrae Croatiae supremo csapitano” – ÖStA KA ZSt. Bestellungen Karton 9. No. 1404-1405.

67 Ballagi 1882. 117–118.

68 ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 296. (1647) fol. 363.

69 „levis armaturae militiae campestris generalis” – NSK Zbirka rukopisa i starih knjiga. R 6472. Zrinski Petar. No. 5083.; „u polju varhni lakokonikov general” – Laszowski 1951. 111.; „levis armaturae Croatiae Campestris Generalis” – Bátorfi 1877. 125–126.

ban, sem a következő évben nem tudott érvényt szerezni.⁷⁰ 1644 januárjában a német ezred mellett a horvát–tengeremelléki végvidék főkapitányi tisztségét is magának kérte, Frangepán Farkas Kristóf (Vuk Krsto Frankopan) hajlott korát hozva fel indokul.⁷¹ A mezei könnyűlovasság parancsnoki tisztségének elnyerése talán ezt az elutasítást is hivatott volt feledtetni, de Zrínyi arra is ígéretet kapott, hogy üresedés esetén egy német lovas lövész (*archebusier*) ezredet is a rendelkezésére bocsátanak.⁷²

Jóllehet a bécsi hadvezetéssel folytatott egyeztetésekről csak azok kimenetele alapján tudunk képet alkotni, nyilvánvaló, hogy Zrínyi minden egyes alkalommal kemény feltételekhez kötötte hadba szállását, amit a tárgyalások elhúzódása önmagában is tanúsít, jóllehet ez nem számított a korban ritkaságnak. A főúr egyik megnyilatkozása is azt sejteti, hogy csak számára kedvező feltételek esetén vállalta a tábori élet megpróbáltatásait, bár – mint láttuk – ez legfeljebb néhány hónap távollétet jelentett egy-egy esztendőben. Bár vélelmezhetően a bécsi udvar volt a kezdeményező fél, annak nincsen jele, hogy a fiatal gróft kötelezték vagy akár csak presszionálták volna a fellépésre.⁷³ Számunkra úgy tűnik, hogy inkább Zrínyi Miklós használta ki a dinasztia szorult helyzetét, és tett „visszautasíthatatlan” ajánlatot, amelyért nyilvánvalóan ellentételezést várt. Mint láttuk, Zrínyi 1644-ben kifejezetten kérte, hogy maga és emberei elsőbbséget élvezzenek a birtokok eladományozásánál, bár ez a pont a kapituláció fogalmazványában nem szerepel.⁷⁴ Ezzel egyidőben, bár a hadfogadástól látszólag függetlenül kérelmezte, hogy magához válthassa a Vas megyei, de Alsó-Ausztriának elzálogosított, Kőszeghez közeli, többnyire horvátok lakta Tömörd falut és tartozékait.⁷⁵ Indoklása szerint bécsi tartózkodásai alatt innen könnyebben tudná élelemmel ellátni

70 ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 288. (1643) fol. 319–320. A téma eddigi kutatóit félrevezette az Udvari Haditanács 1642. évi iktatókönyvének bejegyzése, miszerint Zrínyi Miklós februárban azt kérelmezte, hogy öt század horvát lovasa mellé ugyanennyi németet is felfogadhasson. Exp. Bd. 286. (1642) fol. 274. Feltűnő ugyanis, hogy az 1643. évi jegyzőkönyv márciusi bejegyzése tartalmilag megegyezik ezzel: Exp. Bd. 288. (1643) fol. 319–320. Az események kronológiája ugyancsak ellentmond annak, hogy Zrínyi ezt a kérését 1642 februárjában intézte volna a haditanácshoz. Az egyetlen logikus, bár „merész” következtetés, hogy a kérelem tévedésből került bele az 1642. évi protokollumba. Ez úgy történhetett, hogy az 1642. évi jegyzőkönyvet csak a következő év elején állították össze-zárták le, így keveredhetett a lajstromozott iratok közé Zrínyi valójában 1643 februárjában kelt kérvénye.

71 ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 290. (1644) fol. 112.

72 ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Reg. Bd. 291. (1644) fol. 305.

73 „Császár úfölsége, az mi kegyelmes urunk, parancsolta mastanában, hogy ismeg személyem szerint az armadában menjek, de én nem resolváltam magamat reá, mert tudom, az előbbeni állapotra fognának, itt is nagy károkat vallanak török miatt, mint azelőtt, mindazonáltal jó conditiókkal nem vonom meg magamat a szolgálattul.” – ZMÖM 2003. 487. (1643. június 12.)

74 ZMÖM 2003. 490.

75 ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 290. (1644) fol. 388–390.

ottani háztartását, mint a távolabb fekvő birtokairól. Nem titkolta azt sem, hogy a település kiváltására mások is ajánlkoztak, „hűséges szolgálatára” viszont csak általánosságban utalt.⁷⁶ Nem tudjuk, hogy kérése végül meghallgatásra talált-e. Az 1662. évi végrendeletében említett, szintén Vas megyei Tvadorc és Tömörd megfeleltetése egyelőre csak feltevés.⁷⁷ A Csőszy András magvaszakadtával a koronára szállt, Baranya és Somogy megyei 35 falu viszont valóban Zrínyi Miklós és öccse birtokába jutott királyi adományként.⁷⁸ Jóllehet azt már korábban kérényezték, a kedvező döntés csak 1642 nyarán született meg.⁷⁹ Talán nem túlzott merészség kapcsolatot látni az adománytétel és Zrínyi ekkor már zajló toborzása között. Annál is inkább, mivel 1626-ban apja, György is a külhoni hadjáratról hazatérve nyert el egy muraközi és egy Zágráb megyei birtokot, amelyeket Esterházy Miklós nádor juttatott a részére.⁸⁰

A német lovas lövészek felfogadásának visszatérő igénye mögött alighanem ugyancsak anyagi érdekek húzódhattak meg, bár vezetésük kétségkívül nagyobb presztízst is jelentett. Nem utolsósorban amiatt, hogy a birodalom területén felfogadott fegyveresek kelet-közép-európai bajtársaiknál lényegesen magasabb zsoldért szegődtek csak szolgálatba, következképpen toborzójuk is nagyobb hasznot remélhetett.⁸¹ Különösen, hogy utóbbiakkal ellentétben többnyire nem eresztették szélnek őket a hadműveleti idény végén. Az 1644. évi említett kapituláció is kikötötte, hogy ha Zrínyi mégis táborba vezetne öt század német lovast, akkor minden katonájának téli szállásra kell vonulni, tehát kötelesek lennének a következő esztendőben is szolgálni. Ez esetben ráadásul nem csak az erdélyi fejedelem ellen lehetne bevetni őket.⁸²

A könnyűlovas egységek feletti parancsnoki tisztség kialakulása és mibenléte további kutatások tárgya kell, hogy legyen. Az 1644-ben másodszor is elnyert funkció révén Zrínyi ezrede – a többi magyar- és horvátországi toborzású alakulattól eltérően – nem tartozott közvetlenül Esterházy Miklós nádor, közvetve pedig Johann von Götz tábornagy irányítása alá.⁸³ Jelenleg csak feltételezzük, hogy a tisztség külön javadalmazással is járt. Ebben az esetben még inkább érthetővé válna az igyekezet, amivel Zrínyi Miklós és utóbb Péter azt (is) el kívánták nyerni.

⁷⁶ ZMÖM 2003. 491.

⁷⁷ ZMÖM 2003. 821.

⁷⁸ MNL OL MKL A 57 Libri regii. 9. kötet 422–423.

⁷⁹ ÖStA FHKA HKA HFU R. Nr. 165. (1642) Juni fol. 24.

⁸⁰ MNL OL MKA E 226 Protocolla donationum palatinalium 2. kötet 87., 89.

⁸¹ Wrede 1901. 3–13.

⁸² ÖStA KA ZSt. AFA Karton 117. 1644–7–7.

⁸³ ÖStA KA ZSt. Bestellungen. Karton 9. No. 1404–1405.

Összegzés

Zrínyi Miklós tehát – későbbi állításának megfelelően – valóban három, egymást követő évben (1642–1644) vett részt a harmincéves háború küzdelmeiben az általa toborzott alakulat élén, bár ezen alkalmak közül csak két esetben vállalta önerőből azok kiállítását. Jóllehet az 1642. esztendőből nincsen erre vonatkozóan támpontunk, a későbbiekben a hadfogadás jellemzően a Drávától délre történt, ám szórványadatok tanúsága szerint a szűkebb értelemben vett Magyarország területéről is sokan álltak a zászlók alá.⁸⁴ Mindhárom esetben létszámukat a könnyűlovas egységek esetében „sztenderdek” számító 500 főben határozták meg, illetve a királyság nyugat-magyarországi megyéiben jelöltek ki gyülekezőhelyet számukra. Zrínyi mindegyik esetben csak meglehetősen későn, nyárutón vagy őszelejen csatlakozott egységéhez, amelynek irányítása az ezt megelőző hónapokban szükségképpen ezredtisztjeinek feladata volt. Zrínyi az év végén már Csáktornyan volt, ami azt jelenti, hogy a hadakozás az adott esztendőben mindössze három-négy hónapra vonta el a főurat a határvédelemtől és egyéb teendőitől. Nem kevésbé tanulságos, hogy Zrínyi hadfogadásai hátterében a korábban feltételezettnél jóval nagyobb szerepet játszhatott a közvetlen anyagi érdekeltség. A hadgyűjtésre a jelek szerint – a kortársaihoz hasonlóan – a horvát–magyar főúr is leginkább gyorsan megtérülő befektetésként tekintett. Erre éppen abból a körülményből következtethetünk, hogy Zrínyi Miklós háromszor is táborba szállt az Ausztriai-ház külhoni és belső ellenségeivel szemben.

Források és rövidítések

AFA = Alte Feldakten

AHK = Alte Hofkammer

Bd. = Band

Exp. = Expedit

Fasc. = Fasciculus

fol. = folio

FHKA = Finanz- und Hofkammerarchiv

HDA = Hrvatski državni arhiv, Zagreb

HFU = Hoffinanz Ungarn

⁸⁴ MNL OL P 1314 A herceg Batthyány család levéltára. Missiles. No. 9773. Darabos Gergely Batthyány Ádámnak. Légrád, 1647. augusztus 10.; ZMÖM 2003. 484–485.

HKA = Hofkammerarchiv
 HKR = Hofkriegsrat
 KA = Kriegsarchiv
 MKA = Magyar Kamara Archívuma
 MKL = Magyar Kancelláriai Levéltár
 MNL = Magyar Nemzeti Levéltár
 No. = Numerus
 NSK = Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb
 OL = Országos Levéltár, Budapest
 ÖStA = Österreichisches Staatsarchiv, Wien
 Prot. = Protocollum
 Reg. = Registratur
 R. Nr. = Rote Nummer
 sz. = szám
 ZSt. = Zentralstellen

Felhasznált irodalom

- Bátorfi 1877 = Bátorfi Lajos: Adatok Zalamegye történetéhez. III. kötet. Nagykanizsa, 1877.
- Ballagi 1882 = Ballagi Aladár: Wallenstein horvát karabélyosai 1623–1626. Budapest, 1882.
- Bauer 1941 = Bauer, Ernest: Hrvati u tridesetgodišnjem ratu. Zagreb, 1941.
- Bene 2000 = Bene Sándor: Egy kanonok három királysága. Ráttkay György horvát históriája. Budapest, 2000. (Irodalomtörténeti Füzetek 148.)
- Czigány 2000 = Czigány István: A harmincéves háború és I. Rákóczy György 1644/1645-ös hadjárata. In: Tamás Edit (szerk.): Erdély és Patak fejedelemszonya: Lórántffy Zsuzsanna. Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. I. kötet. Sárospatak, 2000. 287–307.
- Czigány 2004 = Czigány István: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700. Budapest, 2004. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Millenniumi Könyvtára 4.)
- Dudík 1879 = Dudík, Beda: Schweden in Böhmen und Mähren 1640–1650. Wien, 1879.
- Hausner 2013 = Hausner Gábor: Márs könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom. Budapest, 2013.
- Hengerer 2012 = Hengerer, Mark: Kaiser Ferdinand III. (1608–1657). Eine Biographie. Wien - Köln - Weimar, 2012.

- Ittész 1996 = Ittész Máté: Zrínyi és hadai Sopronban. Jegyzőkönyvek, levelek (1644. július 24. – augusztus 22.) Irodalomismeret 7. (1996:3-4), 52-62.
- Iványi 1943 = Iványi Béla: A két Zrínyi Miklós körmendi levelei. Budapest, 1943.
- Jedlicska 1910 = Jedlicska Pál: Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához 1401-1653 s gróf Pálffyak életrajzi vázlatai. Budapest, 1910.
- Kelenik 2016 = Kelenik József: A keresztény világ bajnoka. In: Hausner Gábor (szerk.): Zrínyi-album/Zrínyi Album. Budapest, 2016. 108-173.
- Kiss 1997 = Kiss Farkas Gábor: Zrínyi levelek és dokumentumok. Irodalomismeret 8. (1997:1-2), 89-98.
- Klaniczay 1964 = Klaniczay Tibor: Zrínyi Miklós. 2. átdolgozott kiadás. Budapest, 1964.
- Kukuljević 1875 = Kukuljević, Ivan: Borba Hrvatah u tridesetljetnom ratu. Arkiv za povjestnicu Jugoslavensku. Knjiga XII. (1875) 1-47.
- Laszowski 1951 = Laszowski, Emil: Izbor isprava velikih feuda Zrinskih i Frankopana. Zagreb, 1951. (Građa za gospodarsku povijest Hrvatske. Knjiga 1.)
- Monostori 2019 = Monostori Tibor: Egy magyar arisztokrata Spanyol Németalföldön a Flandriai hadsereg szolgálatában. Forgách Péter koronaőr lovasezredének szerződtetése 1637-ben. Lymbus 17. (2019), 157-174.
- Münkler, 2018 = Münkler, Herfried: Der Dreißigjährige Krieg. Europäische Katastrophe, Deutsches Trauma 1618-1648. Berlin, 2018.
- Nagy 2003 = Nagy Levente: Zrínyi és Erdély. (A költő Zrínyi Miklós irodalmi és politikai kapcsolatai Erdéllyel). Budapest, 2003. (Irodalomtörténeti Füzetek 154.)
- Pálffy 2006 = Pálffy Géza: A modern hadtörténetírás további kutatásra váró iratanyagáról. Az Udvari Haditanács XVI-XVII. századi iratai. Hadtörténelmi Közlemények 119. (2006), 538-559.
- Pálffy Géza: Egy horvát-magyar főúri család a Habsburg Monarchia nemzetek feletti arisztokráciájában. A Zrínyiek határokon átívelő kapcsolatai. In: Bene Sándor – Hausner Gábor (szerk.): A Zrínyiek a horvát-magyar históriában. Budapest, 2007. 39-65.
- Pálffy 2014 = Pálffy Géza: Költő és hadvezér? A politikus, katona, költő-író különféle lojalitásai és identitásai. Hadtörténelmi Közlemények 127. (2014), 867-880.
- Pálffy 2020 = Pálffy Géza: Ein vergessenes Territorium des Dreißigjährigen Krieges. Die Länder der ungarischen Krone im großen Krieg Europas. Forschungsergebnisse und -desiderata. In: Keller, Katrin – Scheutz, Martin (Hrsg.): Die Habsburgermonarchie und der Dreißigjährige Krieg. Wien, 2020. 75-94. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 73.)

- Ráth 1861 = Ráth Károly: Gr. Eszterházy Miklós nádor levelei. Magyar Történelmi Tár 8. (1861), 7–217.
- Ráttkay 1652 = Rattkay, Georgius: Memoria regum at banorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae inchoata ab origine sua usque ad praesentem annum MDCLII. Viennae, 1652.
- Stanić 2018 = Stanić, Damir: Tko su bili ti „strašni Hrvati”/Who were those terrible Croats? Katalog izložbe. Štrigova, 2018.
- Széchy 1896 = Széchy, Károly: Gróf Zrínyi Miklós 1620–1664. I–V. kötet. Budapest, 1896.
- Szilágyi 1885 = Szilágyi Sándor: A linzi béke okirattára. Budapest, 1885.
- Takáts 1927 = Takáts Sándor: A magyar tőzsérek és kereskedők pusztulása. In: Takáts Sándor: Szegény magyarok. Budapest, [1927.] 129–247.
- Tusor 1996 = Tusor Péter: Kiadatlan részletek gróf Zrínyi Miklós levelezéséből. Irodalomtörténeti Közlemények 100. (1996), 712–730.
- Várkonyi 1992 = Várkonyi Gábor: Magyar katonák a harmincéves háború európai hadszínterein. Hadtörténelmi Közlemények 105. (1992), 149–151.
- Végh 2017 = Végh Ferenc: Zrínyi Miklós és Péter, a törökellenes határvédelem szervezői. A Muraköz védelmi rendszere a 17. század közepén. In: Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota (szerk.): Várostromok és Közép-Európa Zrínyi Miklós (1620–1664) korában. Eger, 2017. 217–246. (Studia Agriensia 34.)
- Weise 2019 = Weise, Michael: Die Kaiserlichen Kroaten im Dreißigjährigen Krieg. In: Rebitsch, Robert – Höbelt, Lothar – Schmidl, Erwin A. (Hg.): Vor 400 Jahren. Der Dreißigjährige Krieg. Innsbruck, 2019. 107–115.
- Wilson 2010 = Peter H. Wilson: Europe's Tragedy: A New History of the Thirty Years War. London, 2010.
- Wrede 1901 = Wrede, Alphons von: Die Geschichte der K. u. K. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts. Band III/2. Wien, 1901.
- ZMÖM 2003 = Zrínyi Miklós összes művei. Szerkesztette és az utószót írta Kovács Sándor Iván. Budapest, 2003.